

Zamanın dili

Özlem Saatçi

Yrd. Doç. Dr. Burcu Polat

1978 yılında Ankara'da doğdu. Fırat Üniversitesi Tıp Fakültesi'nden 2000 yılında mezun oldu. Pratisyen hekimlik döneminin ardından başladığı nöroloji ihtisasını, Bakırköy Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nde 2009 yılında tamamladı. 2012 yılında Yeditepe Üniversitesi'nde Akupunktur Sertifika Programını bitirdi. Halen Medipol Üniversitesi Hastanesi Nöroloji Anabilim Dalında çalışmaktadır.

*Ne içindeyim zamanın,
Ne de büsbütün dışında;
Yekpare, geniş bir anın
Parçalanmaz akışında...*
Ahmet Hamdi Tanpınar

Zaman, ne olduğu hakkında üzerinde çok düşünülmüş ve birçok şey söylenmiş soyut bir kavramdır. Zamanı algılayacak duyu organımız yoktur, zaman hakkında doğrudan bilgiye sahip olamayız ancak nesnelerin varlığı-yokluğu, yer değiştirmesi, olayların başlangıcı-gerçekleşmesi, döngüselligi yani nesnelerin mekân içinde konum değişiklikleri, zaman algısına neden olur. Böylece zaman, üzerinde konuşulabilir duruma gelir. Değişik kültürlerde ve diller arasında zaman algısı farklılıklar gösterir. Örneğin uzak doğu felsefesinde başlangıca geri dönen dairesel, batı felsefesinde ise genellikle çizgisel yaşam akışı düşüncesi vardır.⁽¹⁾ Zamanın farklı parçalarının birbiri içine geçerek, birbirini tekrar etmeyen spirallerden oluştuğu algısı da mevcuttur (spiralizm). Zaman çoğunlukla uzaysal (mekânsal) kelimelerle ifade edilir (ileri, geri, ön, arka, uzun, kısa vb.).⁽²⁾ Örneğin zamanı anlatmak için Türkçede gelecek günlerin önümüzde olması, geçmiş günlerin arkamızda kalması gibi horizontal akış ifadeleri tercih edilir. Mandarin Çincesinde geçmiş zamanın üstte, geleceğin altta⁽³⁾ ifadesi akışın vertikal özelliğini gösterir, Aymara dilinde gelecek arkada, geçmiş öndedir.⁽⁴⁾ Bu

farklılıkların konuşma sırasında vücut diline de yansımaları olmaktadır.⁽⁵⁾

Dünyada yazı yazma yönleri; horizontal düzlemde örneğin Arapçadaki gibi sağdan sola veya Türkçedeki gibi soldan sağa, vertikal planda Çincedeki gibi yukarıdan aşağı ve sayfanın sağından soluna, eski Uygurcada yine yukardan aşağı ama soldan sağa, Filipinlerde ve Endonezyada kullanılan birçok yazıda aşağıdan yukarıya veya Eti hiyeroglif yazısında olduğu gibi bir yönde başlayıp satır sonunda başka bir yöne yönelme (bustrofedon) şekillerinde görülmektedir.

Farklı kültürlerin ve dillerin yazı yazma yönlerindeki farklılıklar, zaman ifade biçimlerini, uzay zaman ilişkilendirmelerini nasıl etkiler?

Yazı, dilin görülür hale gelmesidir. Yazı sistemleri sayesinde uzaysal algı oluşur, uzaysal algı zamanı tanımlamak için kullanılır çünkü zaman değil ama uzay duyu organlarıyla algılanabilir. Yazı sisteminin yönü, uzaysal algının yönünü de oluşturan etkenlerden biridir, Griffin'e göre göz hareketleri, dilbilgisinin işlenmesi ile bağlantılıdır.⁽⁶⁾ Örneğin Arapça konuşanların, nesneleri mekân

içinde sağdan sola tanımlama eğiliminde olması gibi.⁽⁷⁾ Boroditsky ana dili İngilizce ve Mandarin Çincesi olan iki grubun zaman temsillerini karşılaştırdığı bir çalışmada, Mandarin dilini konuşanların, zamanın vertikal akışı ile düşünmeye, İngilizce konuşanlara göre daha eğilimli olduklarını göstermiştir.⁽⁸⁾ Tversky'nin 1991'de yaptığı ve yazı yönünün zaman algısına etkisini incelediği çalışmada İngiliz, Arap ve İsraili gruplara kahvaltı, öğle yemeği ve akşam yemeği gibi olay dizilerinin resimleri gösterilmiş ve İngilizler dizilimi soldan sağa yaparken Araplar sağdan sola dizmişlerdir, İsraililer ise karışık yanıtlar vermişlerdir.⁽⁹⁾ Yumurta-civciv-tavuk resimlerini sıralamaları istenen İngiliz ve Çin grubunun karşılaştırıldığı başka bir çalışmada; ilk grubun soldan sağa sıralama yaptıkları gözlenirken, Çince konuşan grupların ise soldan sağa, yukardan aşağı ve döngüsel şekilde sıralama tercihlerinin olduğu görülmüştür.⁽¹⁰⁾

Okuma yazma yönünün, düşük seviyedeki beceriler ile yüksek düzeydeki temsiller ve prosesler de dâhil olmak üzere çok sayıda kognitif süreçlere etkisi olduğu bilinmektedir. Algısal mesafe, bakış yönü, sayıların temsili, zaman, estetik tercihler vb. örnekler arasındadır.⁽¹¹⁾

1993'te Dehaene sayı işlemeyle ilgili yürüttüğü bir çalışmada; deneklerin küçük sayılara -1 veya 2 gibi- sol elle, büyük sayılara -8 veya 9 gibi- sağ elle daha hızlı yanıt verdiklerini gördü. Bu farklılığın sayıları uzaysal ilişkilendirmemiz ile ilgili olduğunu düşündü yani daha küçük sayıları uzayın solunda daha büyük sayıları ise uzayın sağında sıralarız ve hızlı yanıt reaksiyonları, ilgili elin kullanımına bağlıdır.⁽¹²⁾ Yapılan çalışmalarda yazı yazma yönü ile numaralandırmanın zihinsel temsiline ilişkinli olabileceği bulundu. Bu durum "The Spatial-Numerical Association of Response Codes- SNARC" etkisi ile açıklanmaktadır. Kognitif düzeyde, sayı işleme dil ve yazıyı etkilediğini gösteren son çalışmalardan birini 2009'da Shaki yapmıştır; İngilizce konuşan ve Arap sayı sistemini soldan sağa kullanan Kanadalı, Arapça konuşan ve Hindu-Arap sayı sistemini kullanan Filistinli (yazı ve sayı sistemi sağdan sola) ve İbranice konuşan ve Arap sayı sistemini soldan sağa kullanan İsraili gruplar arasında kıyaslama yapmış ve şu sonuçlara ulaşmıştır. Kanadalılar tipik SNARC etkisini sergilemişler daha küçük sayılar için hızlı sol taraflı yanıt vermişlerdir, Filistinliler ters SNARC etkisi göstermişler daha küçük sayılara hızlı sağ taraflı yanıt vermişlerdir. İsraili grup ise zayıf SNARC etkisi göstermiştir.⁽¹³⁾ SNARC etkisi belki kültürel olarak kazanılıyordur fakat oldukça değişkenlik gösterebileceği de unutulmamalıdır.

Yazının etkileri dilin sınırlarının ötesindedir. Nasıl yazılacağı öğrenilirken uzayla etkileşim yoluyla beyindeki zaman haritası da şekillenir.⁽¹⁴⁾ Bir insanın zaman düşüncesini belirleyen temel faktörler dil, kültür ve kişisel deneyimleridir. Zaman için kullanılan farklı dil metaforları zamanın kognitif yorumu üzerinde derin bir etkiye sahip olabilir.⁽¹⁵⁾ Yazış yönü bunlar arasında zamanın temsili en etkin olanıdır.

Mekânlaştırılmış zaman algısı, zamanı kavrayabilmek için sadece bir araçtır. Gerçekte zamanın doğası farklıdır, zaman görünmez, dillendirilemez, yaşanır. Akıp giden yaşamın her anı yeni bir başlangıçtır; hangi mekânda hangi konumda olursak olalım.

Kaynaklar

- 1) R.Nisbett, *Düşüncenin Coğrafyası*, 2003,Varlık yayınları.
- 2) Clark,H.(1973)."Space, time, semantics and the child," in *Cognitive Development and The Acquisition of Language*, ed.T.E.Moore (NewYork:AcademicPress), 27-63.
- 3) Boroditsky,L.(2001).Does language shape thought? English and Mandarin speakers' conceptions of time. *Cogn.Psychol.* 43, 1-22.
- 4) Núñez, R., Motz,B. and Teuscher, U.(2006).Time after time: the psychological reality of the ego- and

time reference point distinction in metaphorical construals of time. *Metaphor Symbol* 21, 133-146.

5) Núñez, R.E.,and Sweetser,E.(2006). *With the future behind them: convergent t evidence from aymara language and gesture in the cross linguistic comparison of spatial construals of time. Cogn. Sci.* 30, 401-450

6) Griffin, Zenzi M. (2004). *Why look? Reasons for eye movements related to language production. In J. M.Henderson & F. Ferreira (Eds.), The Interface of Language, Vision, and Action: Eye Movements and the Visual World. New York: Psychology Press*

7) Román,A., Fathi,A., and Santiago,J.(2013).Spatial biases in understanding descriptions of static scenes: the role of reading and writing direction. *Mem.Cogn.* 41, 588-599.

8) *Space, Time and Number in the Brain.* © 2011 Elsevier Inc., Lera Boroditsky, Chapter 20. *How languages construct time.*

9) Tversky,B.,Sol,K. and Winter,A. (1991). Cross-cultural and developmental trends in graphic productions. *Cogn.Psychol.* 23, 515-557.

10) *Writing direction affects how people map space*

onto time Benjamin K.Bergen and Ting Ting Chan Lau, Frontiers in Psychology,Cultural Psychology, April 2012, Volume 3, Article 109

11) *Literacy shapes thought: the case of event representation in different cultures, Christian Dobel, Stefanie Enriquez-Geppert, Pienie Zwitserlood and Jens Bölte, Frontiers in Psychology,Language Sciences, April 2014, Volume 5, Article 290.*

12) Shaki S., Fischer M. H., & Petrusic W. M. (2009). *Reading habits for both words and numbers contribute to the SNARC effect Psychonomic Bulletin & Review* 2009, 16 (2), 328-331.

13) Dehaene, S., Bossini, S., & Giraux, P. (1993). *The mental representation of parity and numerical magnitude. Journal of Experimental Psychology: General, 122, 371-396.*

14) Benjamin K.Bergen and TingTingChanLau. *Writing direction affects how people map space onto time, Frontiers in Psychology,Cultural Psychology, April 2012, Volume 3, Article 109.*

15) Casasanto,D., and Boroditsky,L.(2008). *Time in the mind: using space to think about time. Cognition* 106, 579-593